

SOBRE HEREDIA I EL BILINGÜISME MEDIEVAL ARAGONÈS-CATALÀ

Les obres del Gran Mestre de l'orde de Sant Joan, Juan Fernández de Heredia, són considerades, més d'un cop, com exponents típics de l'aragonès literari de l'últim quart del segle XIV, i en els estudis sobre aquest dialecte els autors se serveixen a vegades d'exemples trets de textos heredians per a il·lustrar el grau més o menys acusat de castellanització o catalanització que el caracteritza en aquella època.

Ara bé, ja el doctor Vives va posar de relleu, en el seu magnífic estudi sobre el Gran Mestre, l'heterogeneïtat de l'obra herediana des del punt de vista lingüístic, assenyalant com han d'haver influït en el resultat final els diversos col·laboradors d'Heredia: traductors, correctors i escriptors, la provenença dels quals ha d'haver estat molt variada.¹ Esmentem com a exemple el cas dels llibres quart a sisè de la *Grant Cronica de Espanya*, basats en les Dècades de Livi: sabem que el text llatí ha estat traduït primerament al francès, del francès al català i, finalment, del català a l'aragonès.²

1. J. VIVES, *Juan Fernández de Heredia, Gran Maestre de Rodas*, AST, III (1927), 169.

2. JUAN FERNÁNDEZ DE HEREDIA, *La Grant Cronica de Espanya*, ed. R. AF GEIJERSTAM (Uppsala 1964), 44.

Quant als llibres novè a onzè, creiem d'haver mostrat, gràcies a l'existència d'un qüern de treball amb tot l'aspecte d'un esberrany, que la redacció definitiva és el resultat del treball de tot un equip de col·laboradors successius, cadascun dels quals ha deixat en el text quelcom de la seva llengua o del seu dialecte.³ El producte final representa l'anomenat aragonès literari.

Evidentment, aquesta barreja lingüística, pel fet d'existir en uns quants manuscrits medievals, és un fet d'interès sociolingüístic. Les obres degudes a la iniciativa d'Heredia van sortir del seu escriptori amb pretensions de ser compreses per llegidors d'una certa cultura, molts d'ells més o menys bilingües. Però, aquest aragonès literari, ¿quin valor té com a testimoni del dialecte aragonès en general? Quan intentem de trobar, dins les diverses obres, algunes normes, alguns trets comuns que es puguin caracteritzar com a aragonesos, quedem força desorientats. ¿Com s'ha d'interpretar, per exemple, la freqüència als llibres IV, V i VI de les negacions *no-pas*, *no-punt*, no desconeegudes, certament, a l'aragonès medieval,⁴ però inexistents, per exemple, en el llibre VIII, traduït directament del català a l'aragonès? ¿Cal considerar *no-punt* com un calc del francès o pròpiament com aragonès? *No-pas*, ¿és un catalanisme o un gal·licisme? I, si és un catalanisme, ¿perquè no el trobem al llibre VIII, on abunden altres catalanismes? És fàcil de comprovar que entre els textos dels quals sabem, amb més o menys de certesa, que procedeixen de textos en català, hi ha divergències pel que fa no sols als tipus, sinó també a la freqüència i distribució dels catalanismes. ¿A què és deguda tal variació: a les fonts utilitzades, a la proveniència dels traductors, o al seu grau molt variat de bilingüisme?

3. R. AF GEIJERSTAM, *Un esbozo de la «Grant Cronica de Espanya»*, «Studia Neophilologica», XXXII (1960), 80-105.

4. Altres textos aragonesos que desconeixen aquest tipus de negacions són els furs d'Aragó i de Terol, ed. TILANDER (Lund 1937) i GOROSCH (Estocolm 1950), respectivament. Tampoc no figuren en els *Documentos lingüísticos del Alto Aragón*, ed. T. NAVARRO TOMÁS (Syracuse 1957), estudiats per J. REIDY FRITZ, *Documentos notariales aragoneses, 1258-1495* (Pamplona 1977).

L'objectiu específic d'aquest estudi és de cercar un mètode viable per tal d'esbrinar, en l'obra d'Heredia, els elements lingüístics deguts als seus respectius col·laboradors, i, partint d'un text que ens permet d'estudiar de prop el procediment d'un dels traductors, examinar el bilingüisme català-aragonès que es reflecteix a la redacció definitiva de la crònica.

El text que aquí ens interessa és el llibre vuitè de la *Grant Cronica de Espanya*, el model del qual va ser, segons que hem assenyalat en una ocasió anterior,⁵ una versió catalana del *Bellum Iugurtinum* de Sallusti, relligada amb l'esborrany esmentat que es troba en el còdex 355 de la Biblioteca de Catalunya. Un acarament amb la part corresponent de la redacció definitiva de la crònica mostra que aquesta deriva, sens dubte, del manuscrit barceloní.⁶ És probable que hagi existit, entre aquest i el text aragonès definitiu, un estadi intermedi — l'esborrany del traductor —, però el text aragonès no ens en proporciona cap prova.

Abans de tot, calia determinar quina llengua és la del traductor. Ens hem adonat de seguida que no pot ser el català, puix que hi ha al text aragonès uns quants errors que s'expliquen per desconeixement del català per part del traductor, com ara cat. *contenen* (de l'infinitiu *contendre*), traduït *contienen* 4:7,⁷ cat. *fo conominaat Affricà* > *fue conominaado a Africa* 5.4, cat. *uos sots menys presats* > *uos otros menospreçades* 14:8. Tampoc no pot ser el castellà la llengua del traductor: l'ús de les preposicions *enta* (cat. *en uers*), *dius* (cat. *sots* i *deius*) i l'adverbi *entaqua* (cat. *ança*) és molt característic de l'aragonès. D'una banda, no pot ser el resultat d'un influx català, i, de l'altra, seria impensable en un traductor castellà. Veurem també que el traductor empra espontàniament el possessiu *lur*, que mai no trobaríem en un text castellà d'a-

5. AF GEIJERSTAM (1960), 81-88.

6. Hi ha molts errors per part del traductor que, amb tota evidència, procedeixen de lletres mal escrites pel copista del manuscrit català o del fet que la tinta de la ploma s'hagués acabat quan s'escrivia la lletra.

7. Adoptem per a les referències els paràgrafs de l'edició del text llatí de J. M. PABÓN, *C. Salustio Crispo, Catilina y Jugurta* (Barcelona 1954).

questa època. Ens resta, doncs, l'aragonès. Però, ¿es tracta d'un aragonès castellanitzat, genuí o catalanitzat? Tornarem sobre aquesta qüestió quan haurem estudiat més de prop alguns fenòmens morfo-sintàctics amb el propòsit d'adonar-nos de com procedeix el traductor.

I. Vegem primer un exemple tret de la morfologia: la concurrència dels possessius *su/llur*. La distribució de la totalitat d'ocurrències a les versions catalana i aragonesa es pot veure a l'esquema següent:⁸

	<i>llur (llur)</i>	<i>su (son, seu)</i>
aragonès	70	9
català	45 ⁹	20

¿És lícit de treure d'aquestes xifres la conclusió que *llur* és, proporcionalment, més freqüent en aragonès que *llur* en català? Abans de respondre, cal destacar que hem de comptar amb la possibilitat d'almenys tres capes lingüístiques superposades: la catalana del model, l'aragonesa del traductor i la castellana de l'escriptor Alvar Pérez de Sevilla. No seria sorprenent que almenys alguns casos de *su* fossin relliscades per part d'aquest últim. Vegem si un acarament més detallat entre els textos ens confirma tal suposició.

En un segon esquema reunim: *a)* els casos en els quals el possessiu aragonès correspon a un possessiu català, i *b)* aquells en els quals no hi ha, en el text català, cap possessiu corresponent:

	<i>català</i>	<i>aragonès</i>	
<i>a)</i>	<i>llur</i>	<i>llur</i>	35
	<i>son, seu</i>	<i>llur</i>	11
	<i>son, seu</i>	<i>su</i>	8
<i>b)</i>	—	<i>llur</i>	24

8. Descomptem, en aquest estudi, els casos que es troben a les parts del text aragonès corresponents a folis perduts del manuscrit català. Prescindim de tota mena de variants ortogràfiques, de gènere, nombre, etc.

9. D'aquests casos, els cinc últims són erronis: es tracta de posseïdors singulars.

Com veiem, no hi ha un sol exemple on s'hagi traduït cat. *llur* per arag. *su*, però hi ha 11 exemples del contrari, i — cosa més interessant — en 24 casos on manca el possessiu corresponent al text català s'ha escollit la forma *lur*, comportament difícilment atribuïble a Alvar Pérez de Sevilla. També notem que dels nou casos de *su* en el text aragonès, vuit corresponen a *son*, *seu* en català, i el novè s'explica per atracció.¹⁰ Podem, doncs, excloure aquí la probabilitat d'una interferència castellana.

Fins a cert punt es pot dir que es tracta aquí d'una «debilitat intrínseca del sistema dels possessius en els dialectes peninsulars»: ¹¹ si no hagués existit tal feblesa dins el sistema aragonès, el nostre traductor no s'hauria deixat influir pel model en 43 casos dels 54 possibles, però, d'altra banda, els materials proporcionats per l'acarament dels textos català i aragonès mostren clarament que el possessiu que surt espontàniament quan no hi ha cap model és *lur*, no *su*. Res no parla, doncs, en aquesta part de l'obra hereditiana, a favor d'una afirmació que «Heredia no habría usado, espontáneamente, el posesivo *lur* en muchas ocasiones en que una actitud reflexiva se lo hace insertar en sus escritos» (*ibid.*). Ens sembla difícil de veure aquí qualsevol actitud reflexiva.

Are bé, el fet que el traductor aragonès prefereixi *lur* a *su*, cal veure'l dins un context més ampli. ¿Quin ús és el «normal» a l'època en qüestió? Un recompte fet sobre uns quants documents de l'Alt Aragó, datats entre 1362 i els primers anys del segle XIV, ens dóna solament alguns exemples de *su*, cap de *lur*, de posseïdor plural.¹² En inventaris saragossans de la mateixa època trobem únicament *su*.¹³ Segons L. López Molina, «el uso de *lur* no parece haber

10. Vet ací la frase en qüestió: cat.: «Es retrien a Matello totes coses sino la sua vida & dels fils»; arag.: «Se rendrien a Metello con todas lures cosas sino la vida & de sus fijos».

11. A. BADIA MARGARIT: *Tres notas de sintaxis aragonesa*, «Weltoffene Romanistik. Festschrift A. Kuhn» (Innsbruck 1965), 330.

12. *Documentos lingüísticos del Alto Aragón*, ed. T. NAVARRO TOMÁS (Syracuse 1957), 179-195; *Documentos de Jaca*, ed. M. ALVAR, *Estudios sobre el dialecto aragonés*, II (Zaragoza 1978), 225-235.

13. *Inventarios aragoneses de los siglos XIV y XV*, ed. M. SERRANO Y SANZ, «Boletín de la Real Academia Española», IV (1917).

sido nunca específicamente aragonés». ¹⁴ És molt possible que tingui raó, però abans d'emetre una opinió definitiva sobre la concurrència entre tots dos possessius considerem necessari d'estudiar-la en un corpus molt més ampli de documents datats.

Donem ara una ullada a alguns altres textos deguts a la iniciativa d'Heredia. La *Cronica de los Emperadores*, copiada per Bernardo de Jaca, ens ofereix només un exemple de *lur*, havent-se elegit en tots els restants casos *su*. Comparem aquestes xifres amb les dels discursos de Tucídides, que són 277 i 9 a favor de *lur*. ¹⁵ Ambdues obres deriven de versions neo-gregues traduïdes, probablement, a l'aragonès a Avinyó (*ibid.*, 39). ¿Com s'ha d'interpretar l'ús tan oposat dels possessius de posseïdor plural? Si totes dues obres foren traduïdes pel mateix «philòsofo griego» mencionat a les cartes del rei Joan I, l'ús diferent dels possessius ha de procedir dels copistes. Quant al que va copiar els discursos de Tucídides, no en tenim cap informació. Ens sembla que, malgrat un cert nombre de catalanismes lèxics i fins i tot alguns italianismes, aquest text reflecteix un dialecte netament aragonès, molt més que per exemple la versió de Sallusti que aquí ens ocupa. Pel que fa a la crònica dels Emperadors, que, recordem-ho, va ser copiada per Bernardo de Jaca, hem vist ja la coincidència, quant a l'ús dels possessius, amb els documents de l'Alt Aragó.

¿Hem d'atribuir, doncs, en aquests dos casos, les divergències lingüístiques als copistes? Si fos així, trobaríem en altres obres escrites pels mateixos escriptors els mateixos trets lingüístics. Ara bé, de Bernardo de Jaca hom sap que també va copiar, per encàrrec d'Heredia, la *Cronica de Morea*, traduïda del francès. ¹⁶ Esperaríem, doncs, de trobar a la *Cronica de Morea* el mateix predomini de *su* que a la dels Emperadors. Però una ullada als vint primers

14. *Tucídides romanceado en el siglo XIV*, «Boletín de la Real Academia Española», anejo V (Madrid 1960), 41.

15. Segons el recompte de l'editor, *op. cit.*, 163-164, les xifres corresponents són 267/130.

16. *Chronique de Morée aux XIIIe et XIVe siècles*, ed. A. MOREL-FATIO (Genève 1885), LIV.

folis de la de Morea ens revela que, al contrari, predomina *lur*, a la proporció de 23 : 12. És, doncs, poc probable que aquí hagi intervingut l'idiòlecte de l'escriptor. Molt més probable ens sembla que el traductor s'hagi deixat influir pel model francès, escollint *lur* per la seva semblança amb fr. *leur*. No considerem massa atrevit de suposar que la *Cronica de los Emperadores* i els discursos de Tucídides hagin tingut dos traductors de procedència diferent. Això estaria d'acord amb la suggestió de Luttrell que hi hauria hagut a Avinyó més d'un «philòsofo griego».¹⁷

II. Estudiem ara un exemple de sintaxi verbal: l'ús del subjuntiu o indicatiu en oracions subordinades temporals.

En els pocs exemples d'oracions temporals de posterioritat del text aragonès, el mode va fidelment d'acord amb el model català: en tres oracions introduïdes per *quando* s'usa l'indicatiu:

1. quando senyal el se *darie*, que esuahiessen los romanos (49 : 3)
2. que se aparellassen quando el sol *serie* en la puesta de andar (91 : 2)
3. amistad le sera dada quando la *haura* mereçida (104 : 5);

en dues, el subjuntiu:

4. que quando *huuies* atal hombre en su poder ..., se farie la paç (112 : 3)
5. que quando *huuies* aplegado sus copias, que uinies (97 : 1);

i també hi ha una oració introduïda per *apres que*, amb subjuntiu:

6. si la batalla apres que *fues* fecha el fincaua en las sus encontradas (97 : 2).

L'ús del futur de l'indicatiu i del condicional en aquest tipus de subordinades caracteritza, com se sap, no només el català, sinó també el navarro-aragonès, i fins i tot abunden exemples en el cas-

17. A. LUTTRELL, *Greek Histories Translated and compiled for Juan Fernández de Heredia, Master of Rhodes, 1377-1396*, «Speculum», XXXV (1960), 404.

tellà des de l'Edat Mitjana fins al període clàssic.¹⁸ Exemples com els adduïts no ens diuen res, doncs, sobre l'ús del mode a l'aragonès de l'època que ens ocupa. Sols podem comprovar que la nostra versió catalana ofereix alguns dels «exemples escadussers [de subjuntiu], anticipacions fugaces d'un procés general romànic que s'imposa abans en castellà, però que ja s'insinua, en el mateix català, en èpoques en les quals la solució habitual és encara la de l'indicatiu».¹⁹

També a les oracions subordinades d'anterioritat els dos textos coincideixen, a la major part dels casos, pel que fa a la tria de mode. Vegem-ne els més interessants, és a dir, aquells on el subjuntiu concorre amb l'indicatiu, que s'esdevé després de les conjuncions *quando*, *como* i *apres que*. Vet ací un esquema de la distribució entre indicatiu i subjuntiu en el text aragonès (donem entre parèntesi les conjuncions catalanes corresponents):

	<i>ind.</i>	<i>subj.</i>
<i>quando</i>		
(quan)	8	
(com, con)	4	2
<i>como</i>		
(com, con)	2	36
<i>apres que</i>		
(apres que)	24	2

Crida l'atenció la predominança del mode subjuntiu després de *como* i *quando* quan corresponen a cat. *com*, *con*. Per a la correcta interpretació d'aquestes xifres cal assenyalar que no ens ha estat sempre possible de discernir clarament si es tracta d'una relació de temps o de causa. Segons A. Par, quan *com* «tradueix 'quomodo' ab significança netament temporal, regeix indicatiu, y en cam-

18. R. MENÉNDEZ PIDAL, *Cantar de Mio Cid*, «Obras completas de R. Menéndez Pidal», III, 4.ª ed. (Madrid 1964), 344.

19. A. BADIA, *Llengua i cultura als països catalans*, 2.^a ed. (Barcelona 1966), 71.

bi, quan supleix 'quum' ab sentit temporal bon xich més esfuminat, regeix subjuntiu».²⁰ Aquesta regla, tret dels escrits de Metge, no es pot aplicar al peu de la letra al text català que ens ocupa, ja que hi sovintreja el subjuntiu en oracions netament temporals.

La versió aragonesa segueix molt fidelment el seu model català, fins i tot en les seves vacil·lacions, llevat de quatre casos on escull l'indicatiu en comptes del subjuntiu,²¹ mentre que no tenim cap exemple del contrari. ¿Podem treure'n la conclusió que el subjuntiu, en aquest tipus d'oracions, és un manlleu al model català, aliè a l'idiòlecte del traductor, o es tracta d'una feblesa del sistema aragonès? Un dels exemples dels nostres textos ens sembla molt significatiu:

7. (cat.) E apres que Manino *agues* feta fi a son parlar e *fos* fet manament a Jugurta que ...
8. (arag.) Et apres que Meminio *huuo* fecha fin a ssu faular & *fues* fecho mandamiento a Iugurta que ...

Estem temptats a donar-ne una explicació psicolingüística: el traductor, generalment molt atent a mantenir ben distingits els dos sistemes, minva la seva atenció, un cop traduït *agues* per *huuo*, i, oblidant que es tracta de dues oracions coordinades, tradueix a continuació sense fer l'esforç lingüístic que caracteritzava la tria de mode anterior.

III. Un punt que encara no ha estat atès suficientment en els estudis sobre el dialecte aragonès és la concordança del participi passat amb el complement directe. Un pas molt important va ésser

20. A. PAR, *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge*, ZrPh, Beiheft 66 (Halle 1923), 354.

21. Són, a més de l'exemple 7-8 esmentat més avall, els següents: «Et como entramos los reyes fueron (cat. *fossen*) ayuntados con lures huestes, fueron contra Maurio», 97: 3; «las quales cosas apres que las *huuo* (cat. *hagues*) fechas ... pregono ...», 38: 4. L'últim cas és una mica diferent, tractant-se de conjuncions diferents: «Et *apres que* (cat. *com*) la çidat de Tala *fue* (cat. *fos*) presa, legados ... uinieron al consul», 77: 1.

fet per Macpherson en 1967.²² Segons els seus resultats, els textos castellans del segle XIII mostren un clar predomini de la no-concordança, i ja a la meitat del XIV troba que la concordança ha «virtualment» desaparegut (*ibid.*, 252). En els textos aragonesos, en canvi, Macpherson observa la situació oposada, o sigui que els documents, furs i alguns textos literaris examinats prefereixen la concordança durant els segles XIV i XV, llevat dels dos primers llibres de la *Grant Cronica de Espanya* d'Heredia, on documenta quinze casos de concordança enfront de 110 de no-concordança. Comparant aquestes xifres amb les de les *Gestas de Don Jaime* (traduïdes del català), que són 125 i 145, respectivament, Macpherson suggereix que el predomini de la no-concordança en Heredia ha de ser degut a models castellans i conclou que «In Aragón, agreement continues to be as popular in the fourteenth and fifteenth centuries as it was in the thirteenth, and is still a live practice in some regions to-day» (*ibid.*, 254).

Vegem si l'estudi de la traducció aragonesa de Sañusti i el seu model català ens pot donar alguna informació sobre aquest punt. Vet ací, primer, un quadre de la totalitat de casos existents a les dues versions (on +/— signifiquen «concordança/no concordança»):

	+	—
<i>català</i>	139	10
<i>aragonès</i>	80	88

El quadre exigeix alguns comentaris: dels deu casos de no-concordança en el català, tres ens semblen corromputs i en un cas es tracta de dos complements coordinats, el primer dels quals és un masculí singular i pot, doncs, haver influït en la tria. El predomini de la concordança en el català és, com es veu, aclaparadora, perfectament d'acord amb la informació dels gramàtics citats per Joan Solà en el seu estudi sobre la concordança a les llengües romàniques.

22. I. MACPHERSON, *Past Participle Agreement in Old Spanish Transitive Verbs*, BHS, XLIV (1967).

ques.²³ Quant a l'aragonès, ens adonem de seguida que les xifres no encaixen amb les donades per Macpherson per a la *Grant Cronica de Espanya*, mentre que s'apropen una mica més a aquelles de les *Gestas de Don Jaime*. (Recordem que per als dos primers llibres de la crònica herediana no hem pogut determinar-ne amb certesa les fonts.)

Limitem-nos ara als casos en els quals hi ha participis corresponents als dos textos. Aquest quadre ens sembla molt més informatiu que l'anterior:

<i>català</i>	<i>aragonès</i>	
+	+	78
+	-	68
-	-	9
-	-	0

Doncs, en 87 casos (78+9), el traductor elegeix la solució del model català — que el participi concordi o no —, en 68 hi va en contra, és a dir, no fa concordar el participi, i no hi ha un sol exemple, quan el participi català no concorda, d'haver escollit el traductor de fer-lo concordar.

Ens resta ara de veure quina solució elegeix espontàniament quan li manca el model català o quan se'n desvia:

<i>aragonès</i>	
-	17
+	2

Cal concloure, creiem, que l'aragonès usat espontàniament pel traductor no admet la concordança del participi, bé que no la rebutgi totalment. Esmentem un exemple que ens sembla il·lustrar la mateixa tendència en el traductor, que vam veure a l'apartat anterior, a minvar la seva atenció, un cop feta la primera tria:

9. aquellos que hauie *beneficiado* con moneda et auie *exalçados* en caualleria (cat. *beneficiats*, *exalçats*) (49:4).

23. J. SOLÀ, *Estudis de sintaxi catalana*, II (Barcelona 1973), 71-73.

IV. L'últim fet sintàctic que hem examinat és l'ús de l'article davant els adjectius possessius anteposats. Aquí també es pot observar una forta pressió per part del model català, si bé una mica més subtil que en els casos precedents.

A la primera persona del singular la distribució de la totalitat de formes febles i fortes és la següent:

		+	-
<i>cat.</i>	fortes	36	2
	febles	2	19
<i>arag.</i>	fortes	11	0
	febles	14	37

Com es veu, en el català s'empra l'article, quasi sense excepció, davant les formes fortes, mentre que davant les febles és raríssim. A l'aragonès tenim un percentatge més elevat de febles precedides de l'article, que s'explica, possiblement, pel fet que dels 14 casos registrats, 12 corresponen a formes fortes catalanes, anteposades o posposades, amb article.

Pel que fa als possessius *tu(s)*, *su(s)*, que en l'aragonès no es distingeixen entre formes fortes i febles, heus aquí l'esquema:

		+	-
<i>cat.</i>	fortes	89	4
	febles	2	44
<i>arag.</i>		70	79

Jutjant per aquestes xifres, es podria treure la conclusió que l'aragonès «heredià» es caracteritza per un ús o un no ús de l'article en proporcions quasi iguals.

Mirem ara únicament els casos on el català ofereix possessius corresponents:

	<i>català</i>	<i>aragonès</i>	
+	fortes	+	53
+	»	-	24
-	febles	-	44
+	febles	+	2
-	fortes	+	2
-	»	-	2

Aquest darrer esquema ens fa veure que el traductor segueix en 101 casos el seu model, que els possessius duguin article o no, i que, quan se'n desvia, elegeix en 24 casos de no usar l'article, i en dos, d'usar-lo. També en els 11 casos (no inclosos al quadre) en els quals un *teu, seu* posposat es tradueix amb un possessiu anteposat, aquest últim duu l'article.

Una suposició que l'ús de l'article no és espontani en el traductor es veu corroborada pel fet que, dels 55 exemples sense possessiu corresponent català, 45 no duen article.

Pel que fa a *nuestro, vuestro, lur*, és més difícil de veure tendències clares en els textos respectius. Observem només que el traductor segueix en 57 casos de 71 l'ús inconseqüent de la versió catalana. Quan no hi ha model català, la situació no és, en aquest cas, prou clara.

Resumint, ¿quines conclusions podem treure de les recerques anteriors? Partint de la suposició que el traductor no era castellà ni català, sinó aragonès (veg. més amunt, p. 497), cal demanar-nos ara, en primer lloc, vists els quatre casos morfo-sintàctics examinats, quina és la seva relació amb el català, és a dir, el seu grau de bilingüisme i de consciència lingüística, i en segon lloc, un cop constatades les solucions morfo-sintàctiques que caracteritzen el seu idiolecte, si aquest es pot considerar representatiu de l'aragonès de l'últim quart del segle XIV.

Hem vist que a la major part dels casos el traductor segueix el model català fins en les seves vacil·lacions, fet que ens assenyala que no li és desconegut un estadi de llengua caracteritzat per tals vacil·lacions. Simplificant una mica, es pot dir que en molts casos un estadi de llengua del català del període en qüestió correspon a un estadi més antic de l'aragonès, puix que aquest últim es va allunyant cada vegada més del català per causa de la pressió del castellà, pressió que influeix amb força molt variada en els fenòmens morfo-sintàctics. És lícit de suposar, creiem, en el nostre traductor, la presència de dos sistemes aragonesos: un, un xic anterior i, per

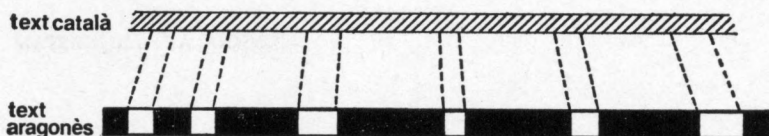
tant, més prop del català, i un altre que representaria el seu idiolecte personal, més castellanitzat. Quan el traductor es troba sota la pressió del model català, és molt rar que esculli la solució natural al seu idiolecte, però gairebé cada vegada que se sent lliure del model, s'expressa en la parla que li és natural. Coexisteixen, doncs, a la seva gramàtica, una forma arcaica i una altra innovadora, és a dir, que satisfà les condicions establertes per Weinreich-Labov-Herzog per al canvi lingüístic.²⁴

La situació del traductor enfront del text català és paral·lela a la de l'informant enfront dels tests. En una enquesta recent de Johan Falk, amb el fi d'aclarir l'ús de *ser* i *estar* al català modern,²⁵ s'ha vist que molts dels informants tenen al seu abast dos sistemes diferents, un de més genuí i un altre de més castellanitzat. Quan se'ls presenta una frase amb una còpula considerada «incorrecta», és a dir, una de més castellanitzada, s'ha esdevingut moltes vegades que l'informant s'ha mostrat, de primer, conforme, però que després, tornant sobre el context, canvia la còpula, o sigui que quan reproduïx una frase més o menys mecànicament, tolera una forma que no usaria espontàniament. Als exemples 7-9 vam veure que el comportament del nostre traductor és més aviat oposat al registrat per Falk, o sigui que l'esforç per a distingir les normes ve en primer lloc, i la reproducció mecànica després. Però l'oscil·lació entre dos nivells lingüístics és la mateixa que l'observada per Falk. L'acarament entre els dos textos heredians ens ha permès d'a-

24. U. WEINREICH, W. LABOV i M. HERZOG, *Empirical foundations for a Theory of Language Change*, «Directions for Historical Linguistics», ed. Y. MALKIEL i W. P. LEHMANN (Austin/London 1968), 149.

25. J. FALK, *Ser y estar con atributos adjetivales. Anotaciones sobre el empleo de la còpula en catalán y en castellano*, «Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Romanica Upsaliensia» (Uppsala 1979), 52. Cf. també U. WEINREICH, *Unilinguisme et multilinguisme*, dins *Le langage*, ed. MARTINET (Paris 1968), 649: «En fait, toutes les interférences possibles ne s'actualisent pas nécessairement. Les sujets se différencient par le degré d'efficacité avec lequel ils suppriment des interférences possibles, de façon automatique ou par un effort volontaire».

donar-nos de com el traductor passa contínuament, d'un d'ells a l'altre. Un dibuix ens donarà una visió més clara del que s'esdevé:

Les parts negres de la línia inferior representen la traducció literal, al peu de la lletra, del text català; les blanques, interpolacions, comentaris i altres desviaments per part del traductor.

¿Com ho hem de fer, doncs, els qui ens proposem d'estudiar, dins l'obra heterogènia d'un Heredia, un fet de gramàtica?

Hem vist, en el cas de la concurrència *su/lur*, que un mètode estrictament sincrònic, estructural, corre el risc de falsificar o amagar la realitat lingüística. Hem tingut la sort, en el cas del llibre VIII de la *Grant Cronica de Espanya*, de tenir a l'abast un model immediat, i ha estat possible d'arribar a destriar fins a cert punt els sistemes coexistents, dels quals un és testimoni d'un coneixement més passiu de la llengua. Generalment no tenim la sort de poder estudiar de prop el comportament d'un traductor o copista. En alguns casos, com ara el de Bernardo de Jaca, es poden treure certes conclusions utilitzant els fets coneguts sobre les fonts i les informacions sobre els escriptors.

I en els casos restants? De tota manera, abans d'aplicar — amb la màxima precaució! — un mètode estructural, cal observar minuciosament la distribució dels fets de gramàtica a través del text. Si les coincidències són nombroses, tenim un indici per a conjeturar que s'hi reflecteix més d'un nivell lingüístic.

El tipus d'anàlisi que aquí hem volgut suggerir serà facilitat, pel que fa a l'obra d'Heredia, quan sortirà l'edició paleogràfica en microfítxes que es va preparant a Madison, edició acompanyada de concordances, que ens permetran d'analitzar més sistemàticament,

mitjançant un «multilayer approach», la distribució del lèxic i dels fets de gramàtica i de resoldre, així, almenys alguns dels problemes lingüístics que plantegen les obres degudes a la iniciativa d'Heredia.

REGINA AF GEIJERSTAM